

«ΤΟΝ ΞΥΟΝΤΑ ΑΝΤΙΞΥΕΙΝ»:
ΑΝΤΕΥΕΡΓΕΣΙΑ Ή ΕΚΔΙΚΗΣΗ;

Στο *LSJ*⁹, τόσο στη λ. *ἀντιξύω* όσο και στη λ. *ξύω*, η παροιμία *τὸν ξύοντα ἀντιξύειν* ερμηνεύεται με την έκφραση «claw me, claw thee», που σημαίνει «καλόπιασέ με, να σε καλοπιάσω», «κάνε μου το χατήρι, να κάνω το δικό σου»¹. Στην ελληνική μετάφραση του ίδιου λεξικού, στη λ. *ἀντιξύω*², διαβάζουμε: «παροιμ.: τὸν ξύοντα δ' ἀντιξύειν «ἐπὶ τῶν διὰ χάριν χάριτας ποιούντων», κοινῶς «ξῦσέ με νά σε ξύσω» Διογενειαν. 8.48». Συνεπώς και ο Έλληνας μεταφραστής, με βάση το ερμηνευμα του Διογενιανού (που δεν μνημονεύεται καθόλου στην αγγλική έκδοση), κατάλαβε την παροιμία ως έκφραση για ανταπόδοση ευεργεσίας ή έστω εξυπηρέτησης³.

Το πρόβλημα είναι ότι το νόημα της φράσης *τὸν ξύοντα ἀντιξύειν*, όπως φαίνεται από τα συμφραζόμενα μέσα στα οποία χρησιμοποιείται στα διάφορα κείμενα, δεν επιβεβαιώνει πάντα την ερμηνεία του λεξικού. Αντίθετα, σε πολλές περιπτώσεις οι συγγραφείς την παραθέτουν για να δηλώσουν ανταπόδοση κακού, είτε ως άμυνα είτε ως εκδίκηση. Ας δούμε αναλυτικά καθεμιά από τις μαρτυρίες χρήσης της παροιμίας —όσες τουλάχιστο μπόρεσα να εντοπίσω:

1) Η αρχαιότερη μνεία της έκφρασης που μας απασχολεί βρίσκεται στον Σώφρονα, απ. 149 Kaibel: *αἱ τις τὸν ξύοντα ἀντιξύει*. Το απόσπασμα διασώζεται από τον Φώτιο (*Λεξ.*, στη λ. *ξύηλην*, I σ. 310,13-14 Porson = I σ. 456,10-11 Naber) και τη Σούδα (ξ 91 Adler) χωρίς καμιά διευκρίνιση για το νόημά του, πέρα από την πληροφορία ότι *τὸ κνήν οἱ Δωριεῖς ξύειν λέγουσιν· ὡς καὶ Σώφρων*.

2) Αἴλιος Αριστείδης, *Ἐπὲρ ῥητορικῆς* (2[45]) 337 (I σ. 248,12-16 Lenz-Behr): *οὐκ οἶ γ' ἵπποι τοὺς μὲν οὐδεπόποθ' ἀγαμένους αὐτῶν γνωρίζουσι*

1. Βλ. *The Oxford English Dictionary*, 2. τόμος, Oxford 1933, σ. 473b. στη λ. *claw*, v., 5.

2. Στη λ. *ξύω* η ελληνική μετάφραση δεν παραθέτει —και φυσικά δεν ερμηνεύει— την έκφραση που μας ενδιαφέρει.

3. Στον *Thesaurus graecae linguae* η παροιμία παρατίθεται χωρίς ερμηνευμα τόσο στη λ. *ἀντιξύω* όσο και στη λ. *ξύω*: στη δεύτερη περίπτωση παραλληλίζεται με τη λατινική έκφραση *mutuum muli scabunt*. Στο λεξικό του Δημητράκου, στη λ. *ἀντιξύω*, σημειώνεται ότι η παροιμία χρησιμοποιείται «ἐπὶ τῶν ποιούντων χάριν ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ ἀνταποδόσεως».

προσβλέποντες, τοὺς δ' ἐφροστώτας μισοῦσι καὶ φεύγουσιν· ἀλλὰ τοῦτό γε καὶ τοῖς ὄνοις ἀπέδωκεν ἢ παροιμία, τὸν ζύοντα ἀντιζύειν· ἄνθρωποι δ' ἄρα ὑπὸ θεῶν ἀγόμενοι θεοὺς οὐ νομίζουσιν, ἢ περὶ αὐτοὺς τι φαῦλον τοὺς θεοὺς λέγουσι καὶ πράττουσιν. Το χωρίο αὐτό του Αἰλίου Αριστείδη και το προηγούμενο του Σώφρονα είναι τα μόνα στα οποία παραπέμπει το *LSJ*⁹, στη λ. ἀντιζύω, για την ερμηνεία «claw me, claw thee»⁴. Ωστόσο στο δεύτερο αὐτό κείμενο γίνεται ένας παραλληλισμός ανάμεσα στα ἄλογα, που μισούν και αποφεύγουν τα αφεντικά τους, και στους ανθρώπους, που απιστούν και κακολογούν τους θεούς, οι οποίοι τους κυβερνούν. Ανάμεσα στην περιγραφή της συμπεριφοράς των ἀλόγων και στην αντίστοιχη των ἀνθρώπων προστίθεται η επίμαχη φράση. Νομίζω πως το νόημά της είναι ότι, ὅπως οἱ ἵπποι τοὺς ἐφροστώτας μισοῦσι καὶ φεύγουσι, το ἴδιο ακριβῶς συμβαίνει καὶ τοῖς ὄνοις: ἔχουν διάθεση εχθρική ἀπέναντι σε ὅποιον τους ενοχλεῖ (στο αφεντικό που τους χτυπάει με το μαστίγιο;). Πάντως τα συμφραζόμενα δεν οδηγούν σε ερμηνεία που να σχετίζεται με ανταπόδοση ευεργεσίας.

3) Αἴλιος Αριστείδης, Ὑπερ τῶν τεττάρων (3[46]) 365 (I σ. 418,16-419,9 Lenz-Behr): εἰ... οἱ τέτταρες ἡμῖν οὔτοι, περὶ ὧν ἡ νυνὶ διαδικασία, ἀνάστασιν εἴροντο, ὥστε συγγενέσθαι Πλάτωνι μίαν μόνην ἡμέραν ἐπὶ τοῖς λόγοις τούτοις, ἔπειτα ἔλεγον τὸν Περικλέα προστησάμενοι, εἰ δὲ βούλει τὸν Θεμιστοκλέα, οἶπερ ἡμῖν ἐπὶ κέρως τῶν ῥητόρων —καὶ ὅπως μηδεὶς ἐμοὶ τὸ τραχὺ τῆς ἀποκρίσεως λογιέται· μάλιστα μὲν γὰρ οὐδ' ἔσται τοιοῦτον οὐδέν, ἀλλ' εἰς ὅσον οἶόν τε ἐπανήσομεν, ἔπειτ' αὐτῶν ἐκείνων οἶεσθαι χρὴ τοὺς λόγους εἶναι καὶ οὐκ ἐμούς. τὸν ζύοντα δ' ἀντιζύειν καὶ τοῖς ὄνοις ἢ παροιμία δήπου δίδωσι. Περικλέα δὲ κἂν τοῖς λέουσι μᾶλλον ἢ τοῖς ὄνοις εἰκάζειν φαῖεν ἂν Ὀμηρίδαι. ὥστε τοσοῦτόν γ' ἐξέσται μεταδοῦναι παρρησίας αὐτῶ, ὅσον εἰ μηδεὶς ἀξιοῖ Πλάτωνος καταψηφίζεσθαι. Ο Αἴλιος Αριστείδης παρουσιάζει τον Περικλή να απαντά στον Πλάτωνα με οξύτητα, και δικαιολογεί τὸ τραχὺ τῆς ἀποκρίσεως με την παροιμία που μας ενδιαφέρει. Ο αρχαῖος σχολιαστής εκφράζει με σαφήνεια το νόημα του χωρίου (σ. 673,6-9 Dindorf): ὥστ' ἐξεστι τῷ Περικλεῖ ἀντιβλασφημεῖν πρὸς τὸν βλασφημήσαντα. ὅσω δὲ βελτίων τοῦ ὄνου ὁ λέων, Περικλῆς δὲ λέων, ἢ ὄνος.

4) Σχόλια στον Αἴλιο Αριστείδη, σ. 524,1-9 Dindorf: διαφόρως κατασκευάζει τοῦ πολέμου τὸ δίκαιον· καὶ ὅτι ἀμυνόμενος ὁ Κίμων ἐπεξῆλθε· καὶ ὅτι πᾶσα τέχνη ἐπαινεῖ τὸ πραχθέν. Ὀμηρος· ἄνδρες ἐπαμύνασθαι, ὅτι τις πρότερος χαλεπήνη. Σόλων· τὸν ἄγοντα βία τὰμὰ εὐθὺς ἀμυνόμενος κτεῖναι, ἢ ὡς πένητα γνῶναι. παροιμία, τὸν ζύοντα ἀντιζύειν. Δημοσθένης· ἀμύνασθαι τὸν εἰς ὑμᾶς ὑπάρξοντα. ABD Οκον. καὶ ἐγὼ δὲ οὐκ αὐτὸς ἄρχων, ἀλλ' ἀμυνόμενος. BD Οκον. Το σχόλιο αφορά τη φράση του Αἰλίου Αριστείδη (Ὑπερ τῶν τεττάρων 138) ἀλλ' ὁ ποιηταί

4. Η παραπομπή στον Αἴλιο Αριστείδη γίνεται με τη μορφή «Aristid. 2.84 J.». Το ἴδιο λεξικό στη λ. ζύω παραπέμπει για την ἴδια ἔκφραση μόνο στο απόσπασμα του Σώφρονα.

καὶ νομοθέται καὶ παροιμίαι καὶ ῥήτορες καὶ πάντες κελεύουσιν, ἀμύνεσθαι τοὺς ὑπάρξαντας, τοῦτο εἰσηγεῖτο. Ἡ φράση τὸν ζύοντα ἀντιζύειν μνημονεύεται, ανάμεσα στα αντίστοιχα παραθέματα ἀπὸ τον Ὅμηρο (ποιηται), τον Σόλωνα (νομοθέται) καὶ τον Δημοσθένη (ῥήτορες), ὡς παράδειγμα παροιμίας που εκφράζει το δικαίωμα ἀμυνας ἐναντίον ἐκείνου που ἀρχισε τις εχθροπραξίες.

5) Σχόλια στον Αἴλιο Αριστείδη, σ. 672,19-28 Dindorf: τὸν ζύοντα δ' ἀντιζύειν καὶ τοῖς ὄνοις ἢ παροιμία δῆπου δίδωσι] ἀντὶ τοῦ οὐδὲ ὄνος καρτερεῖ δακνόμενος· καὶ γὰρ ἐπὶ τῶν ὄνων ἢ παροιμία. τοῦτο δὲ εἶπε διὰ τὸ ἀντικινήθην⁵ ἀλλήλους τοῖς ὄδοῦσι. βούλεται οὖν εἰπεῖν ὅτι, εἰ καὶ τοῖς ὄνοις δίδεται, πολλῶ πλέον τοῖς λέουσιν ἀπεικάσαι. BD. τὸν ζύοντα ἀντιζύειν παροιμία ἐστὶν ἐπὶ τῶν ἀμυνομένων, ἢ ἀμειβομένων. εἴληπται δὲ ἐκ τῶν ὄνων, οἱ δακνόμενοι ὑφ' ἑτέρων ὄνων αὐτοὶ τοὺς δάκνοντας ἀντιδάκνουσι, κνήθοντές τε καὶ κνηθόμενοι. Οχοπ. Ο σχολιαστής ἀναφέρεται στο χωρίο Ὑπὲρ τῶν τεττάρων 365, που παραθέσαμε πιο πάνω (μαρτυρία ἀριθ. 3). Το ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι, πέρα ἀπὸ τὴν ἐρμηνεῖα του συγκεκριμένου τμήματος του κειμένου, ὅπου το νόημα σχετίζεται με τὴν ἀντίδραση σε μιὰ ἐπίθεση (οὐδὲ ὄνος καρτερεῖ δακνόμενος), στο σχόλιο αὐτὸ γίνεται λόγος καὶ γιὰ τὴν προέλευση τῆς παροιμίας· πρόκειται γιὰ τα ἀλληλοδαγκώματα τῶν γαῖδουριῶν, που δὲν γίνονται ὁμῶς με εχθρική διάθεση, ἀλλὰ τοὺς δάκνοντας ἀντιδάκνουσι, κνήθοντές τε καὶ κνηθόμενοι. Ωστόσο ἡ παροιμία χρησιμοποιεῖται ἐπὶ τῶν ἀμυνομένων, ἢ ἀμειβομένων, δηλ. γιὰ να δηλώσει ἀμυνα ἢ ἀναπόδοσ⁶.

6) Γρηγόριος Ναζιανζηνός, Ἐπιστολὴ 190,5 Galla (PG 37,312A-B): ἐν τούτῳ δὲ τῆς ἡλικίας καὶ οὕτω πράττοντα κυρίττειν τε καὶ κυρίττεσθαι, παντελῶς ἄωρον καὶ φιλόνεικον, οὐ μόνον ὅτι ἀπρεπὲς καὶ παντάπασιν ἀνελεύθερον, ἀλλ' ὅτι καὶ ῥαστώνη πολλὴ τοῦ πράγματος. ὅποῖόν κ' εἴρησθα ἔπος, τοῖόν κ' ἑπακούσας, καθάπερ βέματος ἀντιστρέφοντος (πάλιν γὰρ Ὅμηρῳ συγχρήσομαι)· τὸν ζύοντα δ' ἀντιζύειν, παντελῶς ἀνεπίφθονον. Ο Γρηγόριος στὴν ἐπιστολὴ του αὐτὴ ἐπιπλήττει τὸν παλιό του φίλο καὶ συμμαθητὴ Ευστόχιο γιὰ τὴν ἐριστικὴ του διάθεση, καὶ του ἐπισημαίνει ὅτι ἡ ἀναγωνιστικὴ συμπεριφορὰ του θα ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα να τὸν ἀντιμετωπίσουν καὶ οἱ ἄλλοι με ἀνάλογο τρόπο.

7) Ἀωνύμου⁷ Κόμης ἐγκώμιον, σ. 50,18-22 Miller: τάχα οὖν καὶ ἡμεῖς

5. Το ῥῆμα ἀντικινήθω, που ἐπαναλαμβάνεται καὶ στὴ Σούδα, στὸν Γρηγόριο Κύπριο καὶ στὸν Ἀποστόλιο (βλ. παρακάτω, μαρτυρίες ἀριθ. 9, 14 καὶ 15), δὲν εἶναι θησαυρισμένο στὸ LSJ⁹.

6. Το ἀμειβομαι εἶναι media vox· βλ. LSJ⁹ στὴ λ. ἀμείβω Β.Ι.3.

7. Ο ἐκδότης E. Miller, *Éloge de la chevelure, discours inédit d'un auteur Grec anonyme, en réfutation du discours de Synésius, intitulé Éloge de la calvitie*, Paris 1840, σ. 7, πιστεύει πως ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας θα πρέπει να ἐζῆσε μέσα στους δύο αἰῶνες που ἀκολούθησαν τὴν ἐποχὴ του Συνεσίου, ἴσως μάλιστα να ἦταν καὶ σύγχρονός του.

άλωπεκες ἐκ τῶν λόγων νῦν πεφωράμεθα. Συνέσιος μὲν ἢ τὴν οὐρανὸν ταῖς πάγαις ἐκτετμημένη (ἐχέτω γὰρ ἄρτι φαλάκρα λόγον οὐραῖς)· ἔγωγε δὲ ἢ τὴν σκευωρίαν ἐφερμηνεύσασα. ἢ γὰρ παροιμία μοι συμβεβούλευκεν ἀντιξύνει τὸν ζύοντα. Ο ἀνώνυμος συγγραφέας με το εγκώμιό του αντέκρουσε το ἔργο του Συνεσίου Φαλάκρας ἐγκώμιον, το οποίο τον εἶχε προβληματίσει και στενοχωρήσει με το περιεχόμενό του⁸.

8) Ψευδο-Διογενιανός 8,48 (CPG, I σ. 315): τὸν ζύοντα δ' ἀντιξύνει: ἐπὶ τῶν διὰ χάριν χάριτας ποιούντων. Η πρώτη μαρτυρία για χρήση της παροιμίας με νόημα την ανταπόδοση ευεργεσίας (όπως και στο LSJ⁹).

9) Σούδα τ 767 Adler: τὸν ζύοντα ἀντιξύνει: ἐπὶ τῶν βλαπτόντων τινάς, ἢ καὶ θεραπευόντων. ἢ δὲ μεταφορὰ ἀπὸ τῶν ὄνων, παρόσον ἐκείνοι ὑπ' ἀλλήλων κνήθονται καὶ ἀντικνήθουσι. Το ερμηνευμα αυτό συμφωνεί με —ίσως και αντλεί από— τα σχόλια στον Αἴλιο Αριστείδη (μαρτυρ. αριθ. 5). Εδώ πάντως γίνεται σαφέστερη η διττή χρήση της παροιμίας: εκφράζει ανταπόδοση είτε βλάβης είτε ωφέλειας.

10) Θεόδωρος Πρόδρομος, 'Επιστολή 2 (PG 133,1242A): εἰ δὲ καὶ ἡ χεὶρ τὰν χεῖρα νίξει, τὸ 'Επιχάρμειον, καὶ τῷ δότη δίδωσὶ τις, τὸ 'ΗΣΙΟΔΕΙΟΝ, καὶ τὸν ζύοντα ἀντιξύνει τῇ παροιμίᾳ δοκεῖ, καὶ χάρις ἐστὶν ἢ τίκτουσα χάριν, κατὰ τὴν τραγωδίαν, πῶς οὐ τὰς 'Ομηρικὰς μοι χρησθῆναι γλώσσας ἐδξαίμην..., ἵνα σου ἐπὶ πᾶσι τὸ ἐγκώμιον ὑψηλολογήσωμαι; Η έκφραση που μας απασχολεί χρησιμοποιείται εδώ ανάμεσα σε άλλα παραθέματα από αρχαία κείμενα, που σχετίζονται όλα με αλληλοβοήθεια και ανταπόδοση ευεργεσίας. Η μαρτυρία αυτή είναι η πρώτη —πέρα από τα ερμηνεύματα σχολιαστών, παροιμιογράφων και λεξικογράφων— στην οποία τα συμφραζόμενα του ίδιου του κειμένου οδηγούν σε ερμηνεία της παροιμίας σύμφωνα με αυτήν του LSJ⁹, μόνο που ο συγγραφέας ανήκει στον 12. αἰώνα μ.Χ.

11) Νικήτας Ευγενειανός, 'Ανάχαρσις ἢ 'Ανανίας 627-634 (Χρηστίδης, Μαρκιανὰ ἀνέκδοτα, σ. 241): ἐδάκρυσα καὶ αὐτὸς νεκρωμένον μου τὸν φίλον παῖδα λόγον ἐννοήσας ταῖς περιστάσεσιν, ὅταν ἤχημαλωτίσθην οὐκ ἀδελφοῖς, ἀλλὰ θελήσει τούτου δεινοῖς ὑπασπισταῖς τρισαλάστορσι... γένοιτό μοι τῶν ὀφθαλμῶν ἐκθλίψαι καὶ χαρμόσυνον δάκρυσον ἀναζωωθέντος τοῦ φίλου τόκου καὶ ἀντιξύνει δυνηθέντος τὸν ζύσαντα. Ο συγγραφέας εκφράζει την ευχή να ξαναζωντανέψει ο λόγος του και να μπορέσει να εκδικηθεί τον αντίπαλό του Ανάχαρση για ό,τι κακό του ἔκανε.

8. Βλ. την αρχή του ἔργου, σ. 27,1-28,20 Miller, όπου ο συγγραφέας περιγράφει τα ψυχολογικά προβλήματα που του δημιούργησε το κείμενο του Συνεσίου.

9. Η Σούδα αντλεί παροιμίες από αρχαία σχόλια (βλ. Α. Adler, *Suidae Lexicon*, 1. τόμος, Lipsiae 1928, σ. xix), αν και τα σχόλια στον Αἴλιο Αριστείδη δεν απαριθμούνται μεταξύ των πηγών της (βλ. Adler, *ό.π.*, σ. xviii).

12) Ευστάθιος, *Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὀμήρου Ἰλιάδα* Λ 564, σ. 863,3-4 (III σ. 254,20-22 van der Valk): *πρωτότυπον δὲ τοῦ ζυστοῦ τὸ ζύειν, ἀφ' οὗ καὶ τὸ ζύλον καὶ ἡ ζυσμή. τοῦ δὲ τοιούτου ἔχεται καὶ παροιμία τὸ ζύειν τὸν ἀντιζύοντα. Ἡ μαρτυρία αὐτὴ δὲν μας δίνει κανένα στοιχείο γιὰ τὸ νόημα τῆς παροιμίας.*

13) Γρηγόριος Κύπριος, *Οἱ Ποτιδαῖται ἀλλήλων ἐγεύσαντο ὑπ' Ἀθηναίων πολιορκούμενοι, καὶ γράφονται Ἀθηναίους ἀσεβείας Κορίνθιοι. Ἀθηναῖοι ἀπολογούμενοι* 35 (Foerster, *Libanii opera*, VI σ. 72,13-17)¹⁰: *ὁρᾶτε γὰρ καὶ τὸν κοινὸν πᾶσιν ἀνθρώποις νόμον, ὡς οὐκ ἐπ' ἄλλους ἢ τοὺς τοιούτους προτρέπει τὰ ὄπλα κινεῖν, καὶ τὸν βλέπτοντα δὲ ἀντιβλάπτειν καὶ ἀντιμισεῖν τὸν μισοῦντα καὶ τὸν ζύοντα ἀντιζύειν οὐχ ὑπάρχειν ἐτέρου ἢ τούτου τοῦ δόγματος. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ νόημα ἀφορᾷ τὴν ἐκδίκηση.*

14) Γρηγόριος Κύπριος 3,78 (CPG, I σ. 374): *τὸν ζύοντα ἀντιζύειν: ἀπὸ μεταφορᾶς τῶν ὄνων· ἀλλήλους γὰρ ἀντικλήθουσιν. ἐπὶ ὠφελούντων ἢ ἀντιβλαπτόντων ἀλλήλους. Καὶ ἐδῶ ἡ διπλὴ δυνατότητα χρήσης, ποὺ μνημονεύεται καὶ στὴ Σούδα (μαρτυρ. ἀριθ. 9).*

15) Αποστόλιος 17,20 (CPG, II σ. 689): *τὸν ζύοντα ἀντιζύειν: ἐπὶ τῶν βλαπτόντων ἢ ὠφελούντων τινάς. ἀπὸ μεταφορᾶς τῶν ὄνων· ἀλλήλους γὰρ ἀντικλήθουσιν. Μαρτυρία παρόμοια μετὰ τὴν προηγούμενη.*

Συνοψίζοντας τὰ δεδομένα τῶν παραπάνω χωρίων, ποὺ εἶναι ὅλα ὅσα μπόρεσα νὰ ἐντοπίσω, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἐπισημάνει τὰ ἐξῆς:

α) Ἀπὸ τὶς πέντε μαρτυρίες ποὺ περιλαμβάνουν καὶ ἐρμῆνευμα τῆς παροιμίας (ἀριθ. 5, 8, 9, 14 καὶ 15) μόνο μία (ἀριθ. 8) μας τὴν ἐξηγεῖ ὡς ἐκφραση γιὰ ἀνταπόδοση εὐεργεσίας, ἐνῶ ὅλες οἱ ἄλλες δηλώνουν ὅτι χρησιμοποιεῖται γιὰ ἀνταπόδοση εἴτε ὠφέλειας εἴτε βλάβης. Ἴσως μάλιστα δὲν εἶναι τυχαίον τὸ γεγονός ὅτι στὶς τρεῖς ἀπὸ αὐτὲς (ἀριθ. 5, 9 καὶ 15) προηγείται τὸ ἐπὶ τῶν ἀμυνομένων/βλαπτόντων.

β) Ἀπὸ τὶς υπόλοιπες οκτὼ μαρτυρίες¹¹, ὅπου ἡ φράση τὸν ζύοντα ἀντιζύειν παρατίθεται μέσα σὲ συμφραζόμενα ποὺ κάνουν φανερό τὸ νόημά τῆς (ἀριθ. 2, 3, 4, 6, 7, 10, 11 καὶ 13), μόνο σὲ μία, καὶ μάλιστα τοῦ 12. αἰῶνα (ἀριθ. 10), χρησιμοποιεῖται γιὰ δῆλωση ἀντευεργεσίας, ἐνῶ σὲ ὅλες τὶς υπόλοιπες δηλώνει ἀμυνα ἢ ἐκδίκηση.

Ἄν πραγματικὰ ἡ παροιμία μας ἔχει τὴν ἀρχὴ τῆς στὴ συμπεριφορὰ τῶν

10. Τὸ κείμενον τοῦ Γρηγορίου Κυπρίου ἐκδίδεται μαζί με τὰ ἔργα τοῦ Λιβανίου, ἐπειδὴ ἀποτελεῖ ἀπάντηση στὴ Μελέτη 13 τοῦ τελευταίου: *Οἱ Ποτιδαῖται ἀλλήλων ἐγεύσαντο ὑπ' Ἀθηναίων πολιορκούμενοι, καὶ κρίνονται Ἀθηναῖοι ὑπὸ τῶν Κορινθίων ἀσεβείας. Κορινθίων λόγος.*

11. Δὲν υπολογίζονται στὸν ἀριθμὸ οἱ μαρτυρίες ἀριθ. 1 καὶ 12, ποὺ δὲν προσφέρουν κανένα στοιχείο γιὰ τὴν κατανόηση τῆς παροιμίας.

γαϊδουριῶν (μαρτυρ. αριθ. 2, 3, 5, 9, 14 και 15), τότε ἴσως ἀρχικά να μην ἐξέφραζε ἐχθρική διάθεση. Αυτό ἄλλωστε φαίνεται και ἀπό τους στίχους του Στράτωνα στην Παλατινὴ Ἀνθολογία 12,238,7-8: τοῦτ' ἐστὶν πάντως τὸ παροιμίον (Schneider: προοίμιον cod.): εἰς γὰρ ἀμοιβήν, | ὡς λέγεται, κνήθειν οἶδεν ὄνος τὸν ὄνον. Μια τέτοια ἀποψη θα ἐβρισκε υποστήριξη και ἀπό τη λατινική παροιμία *mutuum muli scabunt*, που δηλώνει ἀλληλοβοήθεια και ἀλληλοκολακεία¹². Ωστόσο, ὅποια κι ἀν εἶναι ἡ προέλευσή της, ἡ ἐκφραση τὸν ζύοντα ἀντιζύειν χρησιμοποιήθηκε ἀπό τους ἀρχαίους και τους βυζαντινούς συγγραφείς για να δηλώσει κυρίως ἐκδίκηση¹³.

Ἴσως οι παραπάνω διαπιστώσεις να ἔχουν ἐνδιαφέρον και για τον μελετητὴ της κοινωνικῆς συμπεριφοράς και των ἀνθρώπινων σχέσεων —μια παροιμία που ἐρμηνεύεται και θετικά (ἀντευεργεσία) και ἀρνητικά (ἐκδίκηση) χρησιμοποιεῖται στα κείμενα μόνο μία φορά θετικά και ἐπτὰ φορές ἀρνητικά¹⁴—, ἀλλὰ αὐτή η πλευρά δεν θα μας ἀπασχολήσει ἐδῶ. Ἀρκεί που ἐπισημάναμε το πρόβλημα και που μπορούμε να προτείνουμε διόρθωση των ἀντίστοιχων σημείων του *LSJ*⁹ στις λέξεις ἀντιζύω και ζύω.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΔΗΜ. Α. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ

12. Βλ. A. Otto, *Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Römer*, Leipzig 1890, σ. 232-233· ἐπίσης G. W. Glare, *Oxford Latin Dictionary*, Oxford 1976, σ. 1144a, στη λ. *mulus*, και ἰδιαίτερα C. T. Lewis - C. Short, *A Latin Dictionary*, Oxford 1879, σ. 1174c, στη λ. *mulus*: «Prov.: *mutuum muli scabunt*, like the Engl. *you claw me, and I'll claw you*, of those who flatter one another».

13. Ἀν δεν εἶχα ἐντοπίσει το συγκεκριμένο χωρίο του Θεοδώρου Προδρόμου, δεν θα εἶχα οὔτε μία μαρτυρία κειμένου που να ἐπιβεβαιώνει τις πληροφορίες των σχολίων και των παροιμιολογῶν για διαφορετικὴ χρήση.

14. Ὅσο τουλάχιστο μπορούμε να συμπεράνουμε ἀπό τις μαρτυρίες που ἀπαριθμήθηκαν προηγουμένως.